

**T U R I Z A M U
R U R A L N I M
D I J E L O V I M A
B R O D S K O -
P O S A V S K E
Ž U P A N I J E**

Blaženka Veselinović

dipl.ing.arh.
v.d. ravnateljice
stručna savjetnica za prostorno uređenje

Zavod za prostorno uređenje
Brodsko-posavske županije
Slavonski Brod

Matej Badrov

mag.ing.aedif.
stručni savjetnik za planiranje
prometa i infrastrukturne sustave

Sažetak

Kroz razvoj turizma u ruralnim dijelovima Brodsko-posavske županije od prostornih planova do realizacije analiziraju se prostorni planovi: Prostorni plan Brodsko-posavske županije i prostorni planovi uređenja općina u segmentu turizma, ekonomski dokumenti razvoja turizma nastali nakon donošenja prostornih planova, Program razvoja turizma Brodsko-posavske županije (2003. godine) i Strategija razvoja ruralnog turizma Brodsko-posavske županije (2013.–2020. godine), kao i započeti projekti razvoja. Cilj je ove analize pokazati međusobnu ovisnost grada, njegova razvoja, administrativnih granica i urbanog područja, s razvojem ruralnih područja, i to promatrano kroz *ruralni turizam*, segment *održivog* razvoja postojećih gospodarstava na ruralnom području. Ruralni je turizam u Brodsko-posavskoj županiji u začetku, a ovisan je o više ekonomskih čimbenika i demografskih pokazatelja te se ne može razvijati odvojeno od svog lokalnog i regionalnog konteksta. Postojeći Prostorni plan Brodsko-posavske županije iscrpio je svoje resurse te je potrebno izraditi novi na temelju analize i značenja urbanog područja grada Slavenskog Broda, i to poticanjem integriranog razvoja grada i diferenciranih ruralnih i mješovitih područja.

Ključne riječi

ruralni turizam

održivi razvoj

prostorni plan

urbano područje

Abstract

Tourism in Rural Areas of Brod-Posavina County

Spatial plans are analysed through the development of tourism in the rural areas of the Brod-Posavina County from: Spatial Plan of the Brod-Posavina County and urban development plans for municipalities in the tourism segment, economic documents of tourism development created after spatial plans, the Tourism Development Program for the Brod-Posavina County (2003), and the Rural Development Strategy of the Brod-Posavina County (2013–2020), as well as the initiated development projects. The aim of this analysis is to show the interdependence between the city, its development, administrative boundaries and the urban area, and the development of rural areas. This is observed through rural tourism, a segment of sustainable development of existing farms in rural areas. Rural tourism in the Brod-Posavina County is only at its beginnings; it is increasingly dependent on a number of economic factors and demographic indicators and cannot develop separately from its local and regional context. The existing Spatial Plan of the Brod-Posavina County has exhausted its resources and a new one needs to be developed on the basis of the analysis and significance of the urban area of the city of Slavonski Brod, by promoting integrated development of the town and the differentiated rural and mixed areas.

Keywords

rural tourism

sustainable development

spatial plan

urban area

Demonja, Ružić 2010., Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima, Samobor.

Izvor: Program ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2014 – 2020. godine http://www.mps.hr/ipard/UserDocsImages/Postpristupno%20razdoblje%202014-2020%20finalna%20ina%C4%8Dica%20HR/PRR%20RH%202014-2020_v1.4_finalna%20ina%C4%8Dica.pdf

Izvor: Državni zavod za statistiku (2011.). Model diferencijacije urbanih, ruralnih i prijelaznih naselja u Republici Hrvatskoj.

Urbano područje je:
a. sva naselja sjedišta upravnih gradova (bez obzira na broj stanovnika)
b. sva naselja veća od 10.000 stanovnika
c. naselja od 5000 do 9999 stanovnika, s 25% i više zaposlenih u naselju stanovanja, i to u sekundarnim i tercijarnim djelatnostima (u odnosu na ukupan broj zaposlenih stanovnika naselja)
d. naselja od 2000 do 4999 stanovnika, s 2% i više zaposlenih u naselju stanovanja, i to u sekundarnim i tercijarnim djelatnostima (u odnosu na ukupan broj zaposlenih mještana) te s udjelom nepoljoprivrednih kućanstava od 50% i više. (http://www.dzs.hr/Hrv/publication/metodologije/metod_67.pdf).

Uvod

Ruralni turizam definira se kao turizam koji uključuje sve aktivnosti u ruralnom području, a svojom prirodom obuhvaća više gospodarskih sektora, i to ponajprije poljoprivredu i turizam. Obilježja su ovog oblika turizma očuvani okoliš, odsutnost buke i mirna sredina, interakcija s lokalnim stanovništvom (domaćinima), domaća hrana i upoznavanje s poslovima unutar gospodarstva. Ovaj oblik turizma u osnovi je pokret koji čovjeka urbane sredine vraća u prirodno okruženje, a obuhvaća sve oblike turizma osim gradskog te turističkih centara.

Ruralni je turizam u svojoj sveukupnosti: agroturistički, *seljački* ili agroturizam, rezidencijalni, zavičajni ili nostalgični turizam, sportsko-rekreacijski, avanturistički, zdravstveni, kulturni, vjerski, lovni, ribolovni, gastronomski, vinski, ekoturizam, edukacijski i dr.

Ovaj rad analizira status ruralnog turizma u Prostornom planu Brodsko-posavske županije (Sl. vj. BPŽ 04/01, 06/05, 11/07, 05/10 i 09/12) i prostornim planovima općina, kao i u dokumentima: Program razvoja turizma Brodsko-posavske županije (2003.) i Strategije razvoja ruralnog turizma Brodsko-posavske županije (2013. – 2020.). Analizira se odnos u aktima prostornog planiranja i ekonomskog planiranja, kao i status predviđenih realizacija.

Polazišta

Da bi se mogao analizirati ruralni turizam, potrebno je razgraničiti pojam urbanog područja / ruralnog područja.

Postoji više modela definiranja urbanog i ruralnog prostora (službene definicije koje se mijenjaju u različitim aktima, kao i znanstvene definicije):

- Ruralno je područje prostor izvan gradskih urbanih središta s malim brojem stanovnika, s dominantnim korištenjem zemlje i šume za opstanak ljudi, u kojem prevladava društvena struktura, običaji i seoski identitet.

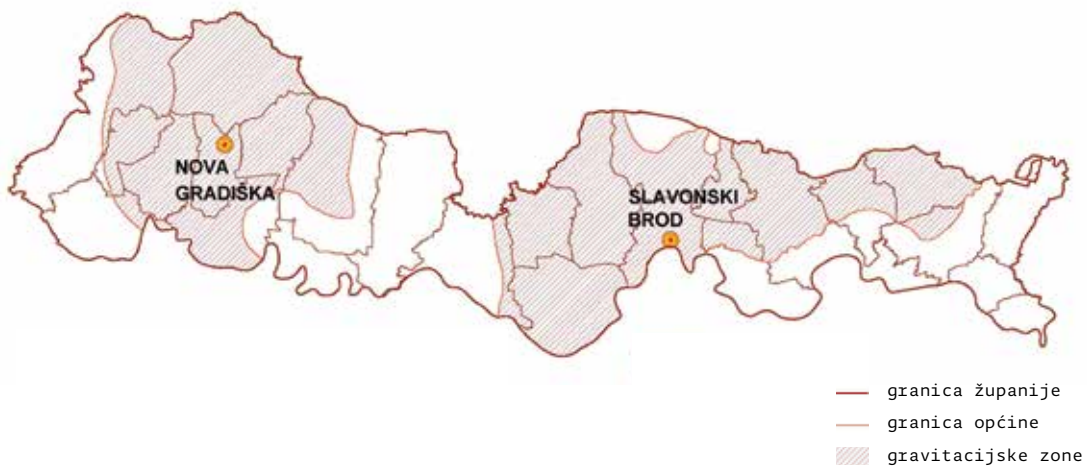
- Ruralnim ili mješovitim područjima u Republici Hrvatskoj smatraju se sve jedinice lokalne samouprave koje pripadaju pretežito ruralnim ili mješovitim županijama (NUTS 3) izdvojenima korištenjem izvorne OECD-ove metodologije. Ovakvo određena urbana područja svrstavaju cijelu Brodsko-posavske županiju u ruralna i mješovita područja.
- Ruralna su područja, sukladno modelu diferencijacije urbanih, ruralnih i prijelaznih naselja u Republici Hrvatskoj, sva područja osim gradova Nova Gradiška i Slavonski Brod. Ruralno područje Brodsko-posavske županije zauzima 94,9% prostora županije.

Problem razgraničavanja ruralnog i urbanog prostora u sebi sadrži i drugi kriterij za određivanje granica grada kao i stupanj urbanizacije, a posredno i stupanj globalizacije i pojam održivog razvoja.

Oblici urbanizacije (Vresk 1990) definiraju se koncentracijom stanovništva u gradovima i promjenom okolice, a jedan su od načina i dnevne migracije zaposlenih iz okolice u središte (grada).

Socioekonomsko diferenciranje naselja (Vresk 1990) u gradske regije s pomoću sljedećih kriterija: matični grad s više od 20.000 zaposlenih, kontinuirani urbani niz, dnevno migrira više od 50% zaposlenih iz okolnih naselja, ukupan broj stanovnika iznosi više od 50.000. U Republici Hrvatskoj formira se dvanaest socioekonomskih regija, od kojih je jedna i Slavonski Brod, sukladno popisu stanovništva iz 1981. godine.

Evidentan je proces urbanizacije i nastanak urbanih sustava koji uočava i Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (NN 147/14) te u sustav uvodi nove mehanizme regionalnog razvoja kroz urbane aglomeracije i urbana područja. Grad Slavonski Brod svrstava se u veća urbana područja, a granica urbanog područja definira se odlukom uz uključivanje susjednih jedinica lokalne samouprave ili njihovih dijelova te uz prethodnu suglasnost njihovih predstavničkih tijela.

←
Prikaz 1. Gravitacijska područja s više od 25% dnevnih migranata u gradove Nova Gradiška i Slavonki Brod kao mjesta rada prema podacima iz 1981. godine (karta sadrži današnji teritorijalni ustroj); izvor: Vresk, M. (1990.), Grad u regionalnom i urbanom planiranju, Zagreb

←
Prikaz 2. Socioekonomske regije Slavenskog Broda 1981. godine. (karta sadrži današnji teritorijalni ustroj); izvor: Vresk, M. (1990.), Grad u regionalnom i urbanom planiranju, Zagreb

←
Prikaz 3. Granice urbanog područja grada Slavenskog Broda; izvor: Odluka o sastavu urbanog područja Slavenskog Broda (2015.), http://www.slavonski-brod.hr/images/sluzbeni_glasnik/2015/sluzbeni_glasnik_4.pdf

Cifrić, I. (2003.), Ruralni razvoj i modernizacija - prilozi istraživanju ruralnog identiteta, Zagreb.

Jurlina Alibegović, D.; Kordej-De Villa, Ž. (2009.), Lokalna dimenzija održivog razvoja, Zagreb.

Cifrić, I. (2003.), Ruralni razvoj i modernizacija - prilozi istraživanju ruralnog identiteta, Zagreb.

U suvremenom svijetu, osim podjele na ruralno/urbano, zamjećuje se i proces stvaranja globalnog društva. Proces globalizacije može se promatrati kao dezintegracijski i integracijski proces, kako ga opisuje Cifrić (2003.), dezintegracijski kao globalna prijetnja nacionalnoj ekonomiji i ugrožavanje nacionalnog suvereniteta te integracijski kao uključivanje ekonomije u svjetsku ekonomiju i pristup organiziranom tržištu i međunarodnim izvorima financija. Globalizacija je stvarni proces, a održivi razvoj koncept koji odgovara na negativne procese globalizacije.

Održivi razvoj (Agenda 21) predstavlja sustav održivosti razvoja – okoliša, budućnosti, kvalitete života, pravednosti, opreznosti i sveobuhvatnog razmišljanja, s posebnim segmentom održivosti kroz ruralni razvoj. Održivi razvoj dinamički je koncept s brojnim dimenzijama i interpretacijama koji možemo razmatrati i kao cilj i kao proces. Poglavlje 28. Agende 21 prepoznaje upravo lokalne samouprave kao najznačajnije razine upravljanja za operacionalizirane koncepte održivosti.

Procesom urbanizacije i globalizacije unutar ruralnog prostora seljačka se domaćinstva preobražavaju u tzv. *mješovita gospodarstva*, posebice unutar prstena gradova – u zonama oko grada Slavenskog Broda te Nove Gradiške.

Mješovita gospodarstva iz sredine prošlog stoljeća do njegova kraja definiraju izvori prihoda člana obitelji/domaćinstva u nepoljoprivrednim djelatnostima. Zapošljavanje izvan poljoprivrednih djelatnosti u prvom redu nastaje zbog socijalne sigurnosti (stalni prihod, zdravstveno i mirovinsko osiguranje). Mješovito gospodarstvo ne napušta selo (dnevne migracije) i poljoprivredu jer zemlja ostaje izvor većine prehrambenih potrepština za kućanstvo, a viškovi se plasiraju putem zadruga, sajmova i gradskih tržnica. Rizici u proizvodnji nisu veliki, ali zbog sigurnosti prihoda, malog posjeda i neformiranog pravog tržišta, nema znatnijeg poticaja na poduzetničku aspiraciju ovih gospodarstava. Ovaj model mješovitosti predstavlja klasični model.

Moderni oblik *mješovitog gospodarstva* veže se za proces *tranzicije*, kao odgovor i vizija na nastale probleme u gradovima – pad broja radnih mjesta, mješovita gospodarstva više nemaju siguran prihod u nepoljoprivrednoj djelatnosti izvan

svoje organizacije, već se redefiniiraju i dopunjuju drugim djelatnostima: vlastita prerada, seoski turizam, usluge, trgovina.

Moderni oblik mješovitog gospodarstva definira se kao obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo (OPG). OPG uključuje sve obiteljski organizirane poljoprivredne aktivnosti s dodatnim djelatnostima i izravno je povezano s ruralnim razvojem.

Analiza prostornih planova s aspekta razvoja turizma te s osvrtom na ruralni turizam i dokumente razvojne politike – Turizam u prostornim planovima

Prostorni plan Brodsko-posavske županije

Polazišta:

- do 1991. godine područje Brodsko-posavske županije bilo je srednje turistički razvijen prostor zahvaljujući tranzitnom turizmu (današnjoj autocesti Zagreb – Lipovac)
- prema podacima iz 1995. godine, u turističkim smještajnim kapacitetima ukupno su bile 883 postelje, dok je broj turista iznosio 6927, a ostvarenih je noćenja bilo noćenja 16.364, što je u odnosu na prijeratnu godinu znatno smanjenje (nešto više od 8% prijeratnog broja turista, odnosno oko 13% prijeratnog broja noćenja) (Izvor: SGH – 90); smještajni kapaciteti u gradovima Nova Gradiška i Slavonski Brod i na prometnom pravcu (autocesta Zagreb – Lipovac)
- postojeći turistički lokaliteti i sadržaji na području Županije prostorno su locirani na

sljedećim područjima:

- područja uz rijeku Savu (sportsko-rekreacijski centar Migalovci, lovna područja Međustrugovi i Radinje, bara Dvorina i Gajna i sportsko-rekreacijski centar Poloj)
- područje uz prometni pravac Zagreb – Lipovac, kao dio međunarodnog pravca
- brdsko-planinsko područje (izletnište Strmac, izletnički lokaliteti uz umjetne akumulacije Petnja i Ljeskove vode).

Ciljevi:

- očuvanje i poboljšanje vrlo vrijednog i ekološki očuvanog prostora: rijeke Sava (njezini pritoci, akumulacije, bare i ribnjaci), područja slavonskih šuma i lovišta, ruralna i vinorodna područja te kulturno-povijesna, graditeljska i folklorna baština, razvojem *izletničkog, zdravstveno-rekreacijskog, tranzitnog i lovnog turizma*
- oživljavanja tranzitnog turizma uz poboljšanja određenim sadržajima ponude na razini novih standarda u turističkoj kategorizaciji objekata
- razvitak seoskog turizma, aktiviranje i oživljavanje slavonskog sela, tradicijskog načina života i rada, kao i bogate graditeljske i folklorne baštine uz uključivanje gradskih centara (Nova Gradiška, Slavonski Brod) tzv. turizmom gradova.

Plan:

- postaviti osnovnu koncepciju u stvaranju novog turističkog proizvoda na principima privatne inicijative, tržišta, ekologije te na sprezi jadranskog i kontinentalnog turizma
- razvoj sljedećih oblika turizma: tranzitnog, lovnog, ribolovnog, ekološkog, seoskog, izletničkog, rekreacijskog, zdravstvenog te manifestacijskog
- dopuna postojećih turističkih lokaliteta:
 - u zoni prometnog pravca Zagreb – Lipovac (zadržati postojeće tranzitne punktove, osmisliti nove servisne zone uz autocestu, omogućiti gradnju malih, privatnih apartmana uz brze ceste, valorizirati utjecaj graničnih prijelaza)
 - na području uz rijeku Savu, južno od autoceste (omogućiti razvoj lovnog i ribolovnog turizma, rekreacijskog,

izletničkog, ekološkog turizma u zonama: Međustrugovi, Migalovci, veliki ribnjaci ribolovni turizam, bare Dvorina i Gajna – prostori prirodne autohtonosti, raznolikosti i specifičnosti flore i faune – razvoj ekološkog turizma, edukativni turizam; Park prirode Lonjsko polje potrebno je učiniti dostupnim s područja Brodsko-posavske županije te razvijati edukativni i ekološki turizam; izgradnjom višenamjenskog kanala Dunav – Sava, na području ušća budućeg kanala u Savu planira se turistički lokalitet)

- na prigorskom i brdskom području, sjeverno od autoceste (područje višeg reljefa, šuma i vinograda na blagim prigorskim područjima omogućuje razvoj turizma: lovno-ribolovni, izletničko-rekreacijski, seoski (agroturizam), zdravstveni, ekološki; turistički lokaliteti županijskog značenja jesu: Strmac – zdravstveni, izletničko-rekreacijskog i lovni turizam, Petnja – kupališno-izletnički, sportsko-rekreacijski, sportski ribolov, s okruženjem i agroturizam, Ljeskove vode – lokalitet izletničko-rekreacijskog turizma).

Prostorni planovi općina i gradova

Prostorni planovi općina i gradova sadrže odrednice Prostornog plana Brodsko-posavske županije, definiraju se i manje zone za turizam, a slijedom pojedinačnih inicijativa u pojedinima se definiraju i projekti razvoja ruralnog turizma (PPUO Nova Kapela: ekoselo Stara Kapela i Pavlovci, PPUO Brodski Stupnik: selo Lovčić, PPUO Sibinj: lokalitet Paljevine).

Prikaz 4.
Razmještaj turističkih lokaliteta i zona povremenog stanovanja prema Prostornim planovima na području Brodsko-posavske županije

	Gradovi	Prostorni plan Brodsko-posavske županije		Prostorni plan uređenja općina	
		Turistički lokaliteti		Turistički lokaliteti	Povremeno stanovanje
		Tekstualni dio	Grafički dio	Grafički dio	
1.	Slavonski Brod	Poloj i sv. Petka			
2.	Nova Gradiška				
Općine					
1.	Bebrina				
2.	Brodski Stupnik				
3.	Bukovlje	Ljeskove vode			
4.	Cernik	Stramac			
5.	Davor				
6.	Donji Andrijević				
7.	Dragalić				
8.	Garčin				
9.	Gornja Vrba				
10.	Gornji Bogičevci				
11.	Gundinci				
12.	Klakar				
13.	Nova kapela				
14.	Okučani				
15.	Oprisavci				
16.	Oriovac				
17.	Podcrkavlje				
18.	Rešetari				
19.	Sibinj	Jezero Petnja			
20.	Sikirevci				
21.	Slavonski Šamac				
22.	Stara Gradiška				
23.	Staro Petrovo Selo				
24.	Velika Kopanica				
25.	Vrbje				
26.	Vrpolje				

Dokumenti razvoja turizma na regionalnoj (županijskoj) razini

Program razvoja turizma Brodsko- posavske županije (2003.)

Turizam se ne može optimalno razvijati izvan poželjnog i uspješnog gospodarskog, sociokulturnog i prostornog razvoja Županije.

Prioritetni razvojni projekti na području Brodsko-posavske županije:

- Projekti u tranzitnom turizmu
- Projekti lovnog i ribolovnog turizma
- Vinske ceste
- Projekt Cernik – Strmac
- Projekt Gajna i zaštićeni krajolici
- Croatia kravata – hrvatski nacionalni autohtoni proizvodi
- Etnoselo Bebrina
- Turistička valorizacija rijeke Save
- BPŽ – središte drvorezbarske proizvodnje
- Slavonski Brod – Ivanin grad (Ivana Brlić-Mažuranić)
- Tvrđava Brod
- Spomen-galerija *Ivan Meštrović* Vrpolje.

Strategija razvoja ruralnog turizma Brodsko-posavske županije (2013.-2020.)

Postojeća turistička ponuda sa svim svojim nedostacima te poticajima, organiziranjem (upravljanjem destinacijom), marketingom itd., ne omogućava ozbiljniji razvoj turizma na ruralnom prostoru i njegov doprinos ruralnom razvoju Brodsko-posavske županije. U dokumentu su analizirani scenariji razvoja i za daljnju je realizaciju izabran sljedeći scenarij:

srednja stopa rasta ili u granicama od nekoliko postotaka (turizam, povećanje od pet do šest posto); pretpostavlja rast smještajnih kapaciteta od 50 postelja godišnje; ugostiteljska ponuda zasnivala bi se na specijaliziranim objektima poput pizzerija, restorana europske kuhinje, hrvatskih specijaliteta i sl.; u destinaciji bi se gradili novi hoteli više kategorije, turistička naselja integrirana u okoliš (estetski i funkcionalno) i kampovi te kamp-odmarališta ruralnog oblika; društvene i gospodarske djelatnosti doživjele bi usporeni razvoj prateći pritom razvoj turističke ponude; struktura gostiju ostala bi ista, uz manje promjene zbog provedbe segmentacije i odabira najzanimljivijih tržišta; popunjenost kapaciteta iznosila bi 100 dana, a povećali bi se smještajni kapaciteti s novih 400 postelja, pri čemu bi se ostvarilo 68.000 noćenja u 2020. godini.

Zaključak

Razvojem ruralnog turizma ostvaruju se ciljevi s aspekta razvoja sela: revitalizacija ruralnog prostora, osposobljavanje seoskog stanovništva za samostalni razvitak, cjelovito rješavanje problema ruralnog prostora i sela, aktivno uključivanje žena u ruralni razvitak, zaštita, razvitak i očuvanje karakteristika ruralnih područja i sela, njihovih vrednota i identiteta, razvoj poljodjelstva, poticanje primarne seljačke proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda.

→
 Prikaz 5.
 Primjeri ruralnog
 turizma u Brodsko-
 posavskoj županiji;
 izvor: Zavod za
 prostorno uređenje
 BPŽ, Turistička
 zajednica BPŽ i CTR-
 Razvojna agencija BPŽ

Izvor:
 Državni zavod za
 statistiku, Dolasci
 i noćenja turista u
 2015. godini,
[http://www.dzs.hr/
 Hrv_Eng/publication/
 2015/04-0.-02_-
 01_2015.htm](http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/04-0.-02_-01_2015.htm).

— granica županije
 — granica općine

○ OPG-ovi registrirani za turizam
 ● gradovi Slavonski Brod i Nova Gradiška

Cikloturističke rute

— biciklistička staza Sava
 — biciklistička staza Davor-Strmac
 — biciklistička staza UZ ŽC 4242 i ŽC 4186
 — biciklistička staza Četiri kapelice

Demonja, Ružić
 2010.

Kranjčević i dr.
 2014.

Očekivani su učinci:

- izravni: prihod seljacima i selu
- neizravni: turistifikacija cjelokupnog ruralnog prostora, uključivanje ostalih aktivnosti (poljoprivredna proizvodnja, proizvodnja i prodaja suvenira, razvoj infrastrukture sela i različitih djelatnosti itd.), demografska obnova i zapošljavanje, očuvanje naseljenosti hrvatskih ruralnih prostora, očuvanje prirodne baštine i kulturnog krajolika i njihovo harmonično uključivanje u turističku ponudu.

U Brodsko-posavskoj županiji 2015. godine boravio je 23.991 turist, i to s 42.889 noćenja, odnosno u gradovima (Slavonski Brod i Nova Gradiška) 19.037 turista ili 79,35%, s 36.018 noćenja ili 83% ukupnog broja.

Razvoj je ruralnog turizma u Brodsko-posavskoj županiji u začetku, ovisan o više gospodarskih čimbenika i demografskih pokazatelja te direktno pod utjecajem razvoja okolice, grada u čijem se okruženju nalazi (grad je kondenzirana regija) kao dijela urbanog sustava.

Ruralna se područja ne mogu istraživati i planirati odvojeno od svog lokalnog i regionalnog konteksta, posebno bez dubljeg spoznavanja odnosa između ruralnih i urbanih područja (OECD 2006).

Postojeći Prostorni plan Brodsko-posavske županije iscrpio je svoje resurse i potrebna je izrada novog na temelju analize i značenja urbanog područja grada Slavenskog Broda, analize nodalno-funkcionalne regije i socioekonomske regije, i to tako da se potiče integriran razvoj grada i diferenciranih ruralnih i mješovitih područja.

LITERATURA

- 01 Cifrić, I. (2003.), Ruralni razvoj i modernizacija – prilozi istraživanju ruralnog identiteta, Zagreb
- 02 Demonja D.; Ružić P. (2010.), Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima, Samobor
- 03 Jurlina Alibegović, D.; Kordej-De Villa, Ž. (2009.), Lokalna dimenzija održivog razvoja, Zagreb
- 04 Kranjčević, J.; Lukić, A.; Kušen, E.; Klarić, Z. (2014.), Regionalni razvoj, razvoj sustava naselja, urbani i ruralni razvoj i transformacija prostora, Stručna podloga za izradu Strategije prostornog razvoja Republike Hrvatske, Institut za turizam, Zagreb
- 05 Vresk, M. (1990.), Grad u regionalnom i urbanom planiranju, Zagreb